

**SOVYETLER BİRLİĞİ ZAMANINDA GELENEKSEL VE DİNİ HAYATIN
KORUNMASINDA ORTA ASYALI MÜSLÜMAN KADININ ROLÜ****THE ROLE OF A MUSLIM WOMAN IN CENTRAL ASIA IN THE PRESERVATION OF
TRADITIONAL AND RELIGIOUS LIFE DURING THE SOVIET UNION PERIOD****Yrd.Doç.Dr. Yaşar BEDİRHAN**

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ağrı/Türkiye

Dr. Saide SAİPOVA**ÖZ**

Sovyet sonrası Orta Asya'da, Müslüman kadının toplumsal düzenin kalbinde olması şaşırtıcı bir şekilde kendini gösterdi. Bu doğrudur, çünkü Kur'an-ı Kerim ve İslam'ın temel bilgilerine sahip olan kadınlar toplum içinde aktif bir şekilde yer aldılar. Günümüzde olduğu gibi, geçmişte de, Orta Asya toplumunda dini eğitimin temelinde geleneksel olarak mollalar kadar vaiz kadınların da önemli bir yeri olduğu bilinen bir gerçektir. Orta Asya'da dini ve geleneksel hayatın yaşatılmasında önemli yeri olan kadın vaizlere Özbek dilinde Otincha, Rus dilinde de Atincha denilmekte idi. Aynı şekilde Orta Asya'nın coğrafi, kültürel ve dini manada bir uzantısı durumunda olan Çin'in Sincan Özerk bölgesinde de Müslümanların varlığına her zaman şahit olmaktayız. Aynı şekilde, Farsça konuşan Tacikler ve Türkçe konuşan Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar ve Uygurlar arasında da Otinchalar yer almaktadır. Sovyet sonrası Orta Asya toplumunda, geleneksel ve dini hayatın bugüne kadar nasıl devam etmeyi başarabildiğini daha iyi anlamak için vaiz kadınların tarihsel kökenlerine göz atmak yararlı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, İslam Dini, Kadınlar, Sovyetler Birliği

ABSTRACT

In the past as well as in present-day Central Asian Muslim societies, there has existed a purely local tradition, typical of the Turkestani world, in which women become honorific figures within Islam on the same level as mullahs. In Central Asia, these little-known preachers whose role it is to spread the faith are designated by the generic Uzbek term Otincha (or Otinbuvi), or by the Russified term Atincha. They exist, too, in the Chinese Muslim world, in particular in the Xinjiang autonomous region, which is an extension of the same Central Asian cultural, religious and geographic area. The same Atincha takes place in ethnic groups, which are; Persian-speaking Tajiks, as well as Turkic-speaking Uzbeks, Kirgiz, Kazakhs and Uigurs. Before exploring the role of the Atinchas in post-Soviet Central Asian society, it will be useful to take a brief look at the historical roots of this tradition in order to better understand how it has managed to survive to this day.

Key words: Central Asia, Islamic Religion, Women, Union of Soviet Socialist Republics

1. GİRİŞ

Çarlık rejiminin yıkılması ile Türkistan'da Milli Mücadele hareketleri ortaya çıktı. Bu mücadele Bolşevik İhtilalından sonra da yer-yer devam etmiştir. Rusya'da Çarlık yanlıları ile Bolşevikler arasında iç savaş yaşanırken Türk devletleri kurulmuştur. Ancak ilk fırsatta Bolşevik yönetimi de bu devletlere karşı saldırıya geçmiştir. Buna karşı mücadeleye "*Basmacı*"¹ hareketi denmektedir. Ancak birçok Türkistan kökenli yazar bunun "*Milli Mücadele*" olarak adlandırılmasını ister. Hareketin en etkili olduğu yer Fergana bölgesiydi. Basmacı hareketinin önemli liderlerinden Fergana Vadisindeki isyanı yöneten Şir Mehmed Beg'in yanında 300 kadar Osmanlı subayı bulunmaktaydı. İsyân başlamadan önce, 1920 senesinde Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı için Türkistan'da yardım kampanyası başlatıldı. Toplanan yardımlar Moskova'da Lenin'in de yardımıyla sikke hâline getirilip Anadolu'ya gönderildi. Bu arada Türkistan'a geçen Enver Paşa burada

¹ M.Brouxup, Basmacılar, (Çev. Y. T. Kırat), ODTÜ, Ankara 1984.

dağınık şekilde mücadele eden grupları birleştirmiş ve uzun süre Ruslara karşı mücadele etmiştir. Ruslara karşı savaşırken Ağustos 1922’de şehit düşmüştür².

Sovyetler Birliği’nin kurucu önderi durumundaki Lenin, 1922’de öldü. Lenin ve Stalin döneminde, bütün Kafkaslar ve Orta Asya, Sovyet Cumhuriyetleri hâline geldi. Bugünkü siyasi haritanın da belirlendiği gelişmeler 1924 ve 1936 Anayasaları ile kesinleşmiştir. 1922-1953 yılları arasında SSCB’yi yöneten Stalin döneminde, Kafkaslar ve Orta Asya’da adım adım sosyalist düzen yerleşti. Öncelikle tarla ve bahçelere el koyan komünistler, bütün köylüleri kolхозlarda (Sovyet Rusya’da köylülerin ortak olarak çalıştıkları tarım işletmelerinde) topladılar. Bu aşamada büyük isyanlar yaşanmış, milyonlarca Türk, Rus askerlerinin kurşunlarıyla, yollarda veya dağlarda ölmüştür³. Stalin, başta Lev Davidoviç Troçki⁴ olmak üzere rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra yönetimi bütünüyle ele geçirmiş ve 1936’da meşhur “büyük temizlik” uygulamasını gerçekleştirmiştir. Muhaliflerden sonra, muhalefet ihtimali olanların da ölüm, sürgün veya hapisle cezalandırıldığı bu dönemde birçok Türk önder de hayatını kaybetmiştir. Eğitim, kültür, din gibi konularda özellikle Türk halkları bütünüyle kendi değerlerinden uzaklaştırılmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar sürecek olan *Sovyetleştirme* politikasına karşın, Rusların Türklere karşı ayrımcı veya ikinci sınıf uygulamaları, kendi inanç ve değerlerine karşı gizli bağlılığın devamında etkili olmuştur⁵.

Sovyetler Birliği’ndeki yönetim insanları asimile etmek için onların dinleri de dâhil olmak üzere bütün kültürlerini unutturma çabası içindedir. “Rejim ülkede, bütün dinleri rafa kaldırdığı gibi, koyu bir materyalizmin cirit attığı bir ideolojinin genel geçer kabulleri arasında Allah kavramını insanlaştırarak, siyasi kudreti ön plana alan, sosyal bünyede içinden çıkılmaz bir kaosa sebebiyet veren bir hayat tarzı hazırlamıştır.”⁶ İnsanı maddeden ibaret gören materyalizm, Komünist rejimin Müslümanlar üzerindeki siyasetini belirleyen unsur oldu. Dinsizliği esas alan ateist sistem Müslümanlardan dinsiz insanlar yaratmak ve İslam’ı Müslümanların hayatından çıkarmak istedi.

Sovyet rejimi, İslam dinini sadece dinsel değerlerden ibaret görmeyip aynı zamanda siyaset ve adalet olgularını da içermesinden dolayı rejime karşı bir tehdit olarak algıladığından, İslam dinine yönelik sert ve acımasız politikalarını uygulamaya koymuştur.⁷ Böyle bir siyaset izleyen Moskova’nın devlet politikasındaki temel hedefi dinsel kurumların gücünü diskalifiye etmek olmuştur. Daha sonra ise İslam’ı Müslümanların hayatından tamamen çıkarmak, Sovyet cemiyetinden⁸ kovmak ve Müslümanlardan dinsiz insanlar yaratmak Sovyet Rusya’nın resmî devlet politikası haline gelmiştir.⁹

2. SOVYET DEVLETİ ZAMANINDA İSLAM DİNİNE KARŞI HÜCUM

İç savaşın sona ermesiyle iktidar ve İslam dini etrafındaki münasebetler normale dönmüş ve tarafları bir durgunluk kaplamıştı. Dini yok etmeyi kafasına koymuş olan Moskova bunu hemen gerçekleştiremeyeceğini anlamıştı. Ana hatları 1921’de *Jizn Natsional’nostey* dergisinde Sultan Galiyev’in yayınladığı bir makale ile çizilmiş olan uzun vadeli bir programa girişilecektir.¹⁰

² Devlet Nadir, 1905-1917 Yılları Arasında Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, TKAE, Ankara 1985.

³ Alaeddin Yalçinkaya, ve Diğerleri, Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Yayın No: 1664, Eskişehir 2012, s. 159-162.

⁴ Lev Davidoviç Troçki, Marksist teorisyenlerden olan Lev Troçki, 1917 Rus Devrimi, Sovyetler Birliği’nin kurulması ve alt yapısının oluşturulmasında etkili olan isimlerden biridir. Dışişlerinde sorumlu Halk Komiserliği ve Bolşevik Parti’nin Politbüro üyeliğini yapmış; Kızıl Ordu’nun kurulmasında etkin rol oynamıştır. Lenin’in ölümünden sonra Stalin’e karşı “Sol Muhalefet”i geliştirmiş ve bu yüzden SSCB’den sürülmüştür. 11 sene süren sürgün hayatında birçok ülkede bulunmuş ve 1940’ta bir İspanyol komünisti olan Ramon Mercader tarafından başına kazmayla vurularak öldürmüştür..

⁵ Alaeddin Yalçinkaya ve Diğerleri, Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Yayın No: 1664, Eskişehir 2012, s. 19-22.

⁶ Ali İhsan Kolcu, Milli Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov, Ötügen yayınları, İstanbul 1997, s.238.

⁷ Hans Braker, İslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri, (Çev: Yulug Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, No:7, Ankara, 1984, s. 6.

⁸ Hamid Ziyayev, Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele, (çev: Ayhan Çelikkbay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 343.

⁹ Baymirza Hayit, Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 73.

¹⁰ Sultan Galiyev, “Metody Antireligioznoy Propaganday Sredi Musluman”, (Müslümanlar Arasında Anti-din Propagandasının Metodları”, Jizn Natsional’nostey, Moskova, 14 Aralık 1921 ve 23 Aralık 1921, Azmi Özcan, “Mir Said Sultan Galiyev”, DİA, C. 30, s. 130-132.

İslam Dinine karşı savaş, okul, parti, *Komsomol** ve bilhassa 1925'te kurulan *Militan Allahsızlar Birliği* kanallarından yürütülüyordu. Birlik Allahsızlar, Dinsizler, Hüdâsızlar... adıyla daha sonra İslam toprağına yayılmaya başlamıştı.¹¹ *Militan Allahsızlar Birliği Başkanı* olan Emelian Yaroslavsky İslam'la mücadele konusunda şunları söyleyecektir:

*“Dine karşı yürütülecek beceriksiz bir politika, halkların Çarlık devirlerine ait baskı politikalarından kalma hatıralarını uyandırabilir. Böylece bilhassa bağınaz Müslüman çevrelerde eskinin devam ettiği ve Hıristiyanların yeniden Müslümanlara karşı hücumu geçtikleri fikri yer tutabilir...”*¹²

1928'den sonra İslam Dini'ne karşı hücum genel, sert, acımasız, çoğu zaman da beceriksiz ve gaddar bir hal aldı. Din görevlileri ve iman sahipleri sadece “parazitler” olarak değil, aynı zamanda “karşı ihtilalciler” yahut “karşı ihtilalin en önemli elemanları” olarak takip ediliyorlardı. 1931'den sonra da “Japonya'nın veya Hitler Almanya'sının casusları” damgasını yediler. Aynı yıllarda Sovyetler, İslam'ın beş şartlarından ikisini yasak ettiler: Hac ve Zekât... Hemen arkasından da oruç tutmak ta yasaklanacaktır. Nihayet Allahsızlar Birliği'nin, *komsomol* ve Sovyet kuruluşlarının yardımlarına güvenerek camilerin kapatılmasına geçtiler. “İşçiler böyle istiyor!” diyerek bu yerleri kulüp, sinema veya diğer kamu kuruluşları haline getiriyorlardı. Bu kampanyanın sonucu Sovyetler için parlak oldu. 1942'de “Soviet War News” dergisinin yazdığına göre Sovyetler Birliği'nin tamamı üzerinde sadece 1312 cami açık kalmıştı.¹³

İslam'la uğraşmak için yöneticiler iki yol tavsiye etmektedirler. Birinci yol tüm dinler için geçerlidir. İlk yol için kullanılacak olan deliller şunlardır: İslam da diğer dinler gibi “halkların afyonudur”... “Reaksiyoner ve bilim dışıdır”... “Cemiyetin yanlış ve yalanlarla dolu bir tanımını yapar”... “Düşünen insanı karamsarlığa ve kaderciliğe sevk eder, ihtilâlcî hareketin yönünü saptırır”... Diğer dinler gibi İslam da “sömürgeci sınıfların elinde bir araçtır”. Yöneticilerin tavsiye ettikleri ikinci yol ise, genel anlamda olmayıp doğrudan doğruya İslam'ın özüne karşı kullanılacak delillerle doludur: İslam “İlkel ve asılsız bir dindir”... “Hıristiyan, Yahudi ve Putperest inançlarının karmakarışık sonucudur”...¹⁴ “Arap aristokratlarının yağmalarına gerekçe hazırlamak maksadıyla Mekke Ticaret feodalitesi tarafından ortaya çıkarılmıştır”...¹⁵ “Orta Asya ve Kafkas-ötesi halklarına savaş zoruyla kabul ettirilen bir dindir”... “İslam asırlarca Arap, İran, Afgan ve Türk emperyalistlerine hizmet etmiştir, şimdi de İngiliz ve Amerikalılara hizmet etmektedir”... “Sosyal ve kültürel sahada İslam, dünyanın en tutucu dinidir”... “Türkistan'da her türlü reformu önlemiş ve ülkeyi geri bırakmıştır”... “Dindarları kaderine razı olmaya zorlamış ve böylece sömürgecilerin rahatça çalışmalarına imkân hazırlamıştır”...¹⁶

3. SOVYETLER ZAMANINDA ORTA ASYA'DA KADININ DURUMU

Sovyet zamanda Bolşevikler dini yok olmaya mahkûm ettiler. Böylece dinle mücadele görevi parti ve devletin bütün organlarının üzerine düştü. Dinin ortadan kaldırılmasını kolaylaştırıcı propaganda makinesi *Perestroyka** dönemine kadar varlığını devam ettirdi. Bunun kadınlar üzerinde çok büyük etkisinin olduğunu görmekteyiz, özellikle Orta Asya'da kadınlar tarihin hemen her döneminde inancın bekçiliği görevini üstlenmişlerdir. Kısaca, Bolşevikler Müslüman kadınların durumunu dönüştürmek için çaba sarf edecekler ve Kadınlar, Ekim devriminin, yeni toplumda bir üretici olarak tasarlanmış olduğuna ikna edileceklerdir. Bu hedefe ulaşmak için de Çarlık dönemi mirası olan Müslüman kadının üstündeki baskının ilk kaldırılması gereken şey olduğunu düşündüler, böylece onlar kadını ekonomik ve sosyal bağımsızlığın sembolü olarak kabul ettiler.¹⁷ Bu değişiklikler kadınlar olmadan var olması mümkün olmayan komünizm için temel taşı

* Genç Komünistler Birliği'nin kısaltması olan *Komsomol*, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde en etkili politik gençlik örgütüdür.

¹¹ A. Bennigsen- Lemercier C. Quelquejay, Step'te Ezan Sesleri, (Çev; Nezh Uzel), İrfan yayınları, İstanbul 1994, s.180-181.

¹² A. Bennigsen- C. Lemercier-Quelquejay, Step'de Ezan Sesleri, s. 169-170, Oğuz Şaban Duman, “Sultan Galiyevde Medeniyet Tartışmaları, Milliyetçilik, Sosyalizm ve Din”, İslamiyat, V / 2, Ankara 2002, s. 1 01-116.

¹³ Bennigsen- Lemercier-Quelquejay, Stepte Ezan Sesleri, s. 182-183.

¹⁴ S. P. Tolstov, Po Sledam Drevnego Khorezma, (Eski Harizm'in İzleri Üzerine), Moskova 1949, s. 221-222.

¹⁵ Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Bağhiro'v'un 14 Temmuz 1950'de Bakı'de toplanan Aydınlar Komitesine sunduğu rapordan naklen, Bennigsen- Lemercier-Quelquejay, Stepte Ezan Sesleri, s. 209, dipnot 138.

¹⁶ L. Klımovich, “İslam'da Reaksiyoner Hareketler”, Kızıl Özbekistan, Taşkent 4.4.1952, Özbek Dilinde, A. Zahidov, “Özbek Halkının Tarihi ve Marksist-Leninist Kültür”, Kızıl Özbekistan, Taşkent 29.05.1949, Özbek Dilinde.

* Perestroyka; (Rusça: перестройка, "Yeniden Yapılanma"), SSCB'de 1980'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırma ve reform hareketleri. İlk olarak 1979'da Leonid Brejnev tarafından önerilmiş, dönemin devlet başkanı Mihail Gorbaçov tarafından desteklenmiş ve teşvik edilmiştir.

¹⁷ Tuba Asrak Hasdemir, “Sovyetler Birliğinde Kadının Durumu”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:24, Sayı:3, Eylül 1991, s. 81-98.

niteliğinde idi. Komünistlere göre, İslam kadını modern dünya içinde geri kalmıştır. Partinin ileri gelenlerinden Snesev, kadının, geçmiş adetlerini ve dini inançlarını korumada arz ettiği önemi çok doğru bir şekilde ortaya koymakta ve şunları söylemektedir: “Çünkü o, terkedilmiş bir dünyada, her türlü tesire kapalı olarak yaşamaya devam ediyor”... Snesev bunun sebeplerini izah ederken eğitim eksikliğini ve erkeklerin feodal davranışlar içinde bulunmalarını ileri sürüyor.¹⁸

Orta Asya’da kadınlara yönelik Sovyet politikası iki adımda gerçekleşti. Alınması gereken ilk tedbir, bölgeye ulaşan devrimin 1918’de başlamasıyla birlikte aile hukukunun sekülerleşmesi oldu. İkinci adım, eşit haklar verme ki 1926’nın sonunda başlatılan hücum taktiği idi¹⁹. Bu adımların amacı, bütün alanlarda - kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal - köylü kadınları proleter Rus kadınının düzeyine kadar yükseltmek böylece Sovyetler Birliği’nde erkek ve kadın bütün işçiler arasında eşitliği gerçekleştirmektir.

Bolşeviklerin başlangıçta attığı bu ilk adımlar, Müslüman kadınların durumuna büyük bir darbe indirdi. Temeli şeriata dayalı aile mahkemelerinin yerine yeni bir takım sivil mahkemeler oluşturuldu,²⁰ bütün vatandaşlar her kim olursa olsun, sosyal yönden, cinsiyet ya da ırki yönden herkesin eşit olacağı ilan edildi²¹; kadınlara oy hakkı ve bütün pozisyonlara erişme gücü verildi²² (1918 Sovyet Anayasasının 64. maddesi) ve 1921’den itibaren dini nikah (kalim parası) ve çok evlilik, kabile içi evlilikler yasaklandı,²³ evlilik için yaş sınırı kızlarda (9 yerine 16), erkeklerde (16 yerine 19) oldu²⁴.

Bütün bu süreçte kültürel gelişmelerin aniden değişmesi Orta Asyalı kadınlar üzerinde travma etkisi yaptı. Bu büyük dönüşüm dalgası diğerlerine olduğu gibi, Komünist Partinin yerel yöneticilerinin kızlarına, eşlerine ve annelerine de dokundu²⁵. Ancak erkekler bu devrime psikolojik olarak hazır değillerdi. Kadın Komünist organizatörler siyasi eğitimi denetlemek üzere Moskova’dan gönderildi ve onlara, durumları yerel kadınlar tarafından kiskanılacak olan Tatar kanınlar tercümanlık yapıyordu²⁶. Bu komünistler (şehirlerde) yerel kadınları “*Kızıl Kulüp*”e katılmaya ikna edebilmek için ev ziyaretleri yaptılar, “*Köylü Kadın Evleri*”ne katılmaları için (kırsalda ya da çadırlarda Kazak, Türkmen, Kırgız, Özbek veya Karakalpak kadınları) ziyaret ettiler²⁷. Bu kadın grupları partinin il ve ilçe komitelerine bağlı idiler. Sözde onlar yerel kadınlar üzerinde kültürel ve medeni bir etki bırakıyorlardı. 1919’un sonlarında Rusya’da oluşturulan bu kadın grupları²⁸ daha sonra Türkistan’a yayıldı, ilk defa 1925’de Semerkant ve Fergana’da tanıtıldı. Bu kulüpler tarafından yürütülen eğitim ve propaganda işi, kadının ülkenin yeni üretim sistemine entegrasyonunda ilk adım oldu.²⁹ Önemli ölçüde kadınların bu toplantılara iştirak etmesiyle, her şeyden önce peçe dâhil geleneksel ev giysilerini kendi ev ortamlarında bırakmaları teşvik edilmekteydi.

Ruslar 1925’de, geleneklerle uğraşmaya peçeden başlamışlardı. Bu konuda çıkarılmış bir kanun bulunmadığı için kampanya Komünist Parti’nin psikolojik çalışmalarıyla geliyordu. Bu arada çarşaf ve peçeden çıkmış kadınlara karşı işlenen cinayetler ve yaralamalar mutlaka takip ediliyor, cezalandırılıyordu. Çarşaf ve peçeyle mücadele acımasız bir şekilde yürütülmüş olsa da bu Sovyetler Birliği içinde yaşayan Müslüman toplumlarda oldukça yavaş seyretmekteydi. Özellikle 1950’lere kadar çok yavaş gelişmiştir. Özellikle Özbekistan ve Türkmenistan’da bu geleneğin henüz korunmakta olduğu anlaşılmaktadır: Türkmenistan’da

¹⁸ G. Snesev, *Sovetskaya Etnografiya*, (Sovyet Etnografyası), Moskova 1957, s.66.

¹⁹ Hücum, Bolşevikler tarafından kadının özgürleşmesini tanımlayan resmi bir terimdir, ancak bu saldırı aynı zamanda İslam’a ve geleneksel hayata karşı da yapılmıştır.

²⁰ Bennigsen- Lemerrier-Quelquejey, *Steppe Ezan Sesleri*, s. 176-178.

²¹ M. Khaïrullaev, M. Usmanov and N. İbragimov, *İslam i zhenshchiny Vostoka (İslam ve Doğu Kadınları)*, Tashkent: Fan, 1990, s. 73.

²² Aynı yer, s. 74.

²³ S. M. Abramzon, “Prochloe İ Nastoyachtchee chakhterov Kyzyl-Kiya (Kızıl Kaya Madencilerinin Geçmişi ve Bugünü), *Sovetskaya Etnografiya*, (Sovyet Etnografyası), Moskova 1934, No:4, s.75.

²⁴ R. Karyeva, *Ot bespravija k ravenstvu*, (Kanunsuzluktan Eşitliğe) Tashkent 1989, s. 35.

²⁵ A. Nikolaeva, “Pervye itogi”, *Kommunistka*, 1927, 8, s. 52-54.

²⁶ M. Ayubdzhanova, “Dva zhenskikh imena”, (İki Kadın İsimleri), *Nauchnye Trudy Tspirantov*, (Mezuniyet Çalışmaları), Cilt. 207, Tashkent 1962, s. 263-268.

²⁷ M. V. Vagabov, *İslam i zheushchina*, Moscow 1968, s. 87.

²⁸ 1919 yılında, İnes Armand tarafından yönetilen Kadın Hareketinin Merkez Komitesi, kadınların iş gücüne ilişkin olarak, Komünist Parti Merkez komitesi tarafından yeniden düzenlenmiştir. 30 Eylül 1919 tarihinde İzvestiya proleter ve işçi kadınların hakları konusunda Komünist Partisi Merkez Komitesinin bir bildirisini yayınladı. Müslüman kadınlar açısından bu, sosyal ve ekonomik hayata yardımcı olmak üzere sosyal, kültürel ve ateist bölümleri içeren kısımlar özel cumhuriyet ve bölgesel komisyonların içerisine sonradan eklenmesine karar verildi. 15 Şubat 1925 tarihinde Sovyet kadınlarının ekonomik ve günlük hayatın bütün alanlarında oriantasyaonunun sağlanması için Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından bir bildiri yayınladı. *İzvstija*, Moscow, 15 February 1925.

²⁹ P. K. Aminova, “İz istorii raskreposteniya zhenshchin Srednej Azii”, (Orta Asya’da Kadınların Özgürleşmesinin Tarihi), *İstorija SSSR*, 1962, Moscow, 2, s. 114-118.

Komünist Partisi Merkez Komitesi 4. Plenum (genel kurul) toplantıları sırasında imzalanan bir belgeyle, çarşaf ve peçe taşımının feodal geleneklerden kalma tipik bir örnek olduğu belirtilmiştir.³⁰

Aslında peçe bahane edilerek, geleneksel yaşam tarzlarına karşı başlatılan bu eş zamanlı saldırı, kadının tecrit edilmesi, kölelik mirası vs. hücum taktiğinin en başta hedefi haline gelmişti. (Özbekçe bir terim olan hücum genel olarak özgürleşmeyi ifade ederken, aslında bugün anlıyoruz ki bu peçeyle mücadeleyi ifade etmektedir.) Aslında geleneksel peçenin kaldırılmasına yönelik mücadele doğru iken, ideolojinin aradığı üretim sistemine kadının nasıl entegre edilmesi olmuştur.

Peçeye karşı mücadele, aslında kadınlar için bir tür kadının gezer hapis ortamına alınması anlamına gelmekteydi. Aslında bu mücadeleden daha çok Özbek ve Tacik kadınları (ki bunlar genellikle vücudu tamamen kapatan ve sadece yüz kısmında kısmen açık bir pencerenin olduğu geleneksel bir giysi giyerlerdi ve buna burka denirdi) ve biraz daha sıkı örtünen evli Türkmen kadınları etkiledi. Bu mücadele, kadınların kitleler halinde peçelerini çıkararak, tercihen 8 Mart ya da 1 Mayıs'ta meydanlarda peçelerini yakmalarını amaçladı. Kırsal bölgelerde düzenlenen özel festivaller bunun için düzenlenmekteydi³¹.

Komünistlere göre asıl amaç, eski geleneksel hayat tarzına saldırarak kadınları özgür bırakmaktı. 1932 yılının sonuna kadar bu kampanya devam etti. Bu yıl, Komünist Parti tarafından eğitilen Sovyet Orta Asyalı kadınların ilk nesil görünümüne şahit olduğu için yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu ilk neslin kazanılmasından sonra muhtemelen 1924 yılında Sovyetler Birliği beş federe cumhuriyete (Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan) bölündü ve komünistlere göre cehaletin ortadan kaldırılması³² 1940'ların sonunu buldu. Milliyetleri ilgilendiren Stalin'in politikasının bu iki özelliği, Orta Asyalı kadınların tesisi için zorunlu koşulları yarattı. Bu beş Orta Asya Cumhuriyetlerinde kadın mühendisler, öğretmenler, gazeteciler, artistler vs. bu ilk dönem ulusal kadın kadrolarının ortaya çıktığı dönemdi³³.

Bununla birlikte, Orta Asyalı kadınlar bu uygulamaya şiddetle karşı olan muhafazakâr çevrelerin saldırma riskine karşı Sovyetlerin yeni sitemine sıkı sıkıya sarıldı. Bu dönemde peçeyi atma cesareti gösteren pek çok kadın suikast sonucu öldürüldü³⁴. Ancak özgürleşmeyi reddeden kadınlar bile güvende değildi: Onlar terör taktiklerini dahi kullanacak kadar ileri giden komünist organizatörlerin yoğun propagandalarına maruz kaldılar³⁵. Özgürleştirme kampanyası 1932 yılının sonlarına doğru sona erse de, din karşıtlığını bir sorumluluk olarak görenlerin mücadeleleri, erdemli Rus kadınının özgürleşmesine yardım edebilmek için, perestrojka dönemine kadar devam etti.

4. OTİNCHA'LARIN GELENEKSEL ROLÜ

Çok az özel bir grubun dışında özgürleştirme kampanyası *Otinchalar* dâhil bütün kadınları etkiledi. Dini otorite olan *Otinchalar*, Orta Asya topluluklarının en dikkat çekici unsurudurlar. Bu otoriteler özellikle Kremlinin dini uygulamaların tamamına savaş açtığı Sovyetler zamanında atalarının yüzyıllık geleneklerini korumak için mücadele verdiler. *Otinchalar*, kadınlara geleneksel olarak verilen ifadedir. *Otincha*, diğer Müslüman kadınların hayatlarını denetleyen ruhani bir kişidir. Doğumundan ergenliğe kadar kadınların eğitiminden sorumludur, onlar inançlı, dindar müritleri ile direk ilişki kurar. Onlar her zaman formel bir eğitim alıp İslami bilgiye sahip olmasalar bile, yine de kadın toplumu üzerinde tartışılmaz otoriteye sahiptirler. Her ne zaman dini, milli ya da aileye ait bir tören olsa -evlenme, doğum, cenaze vb. - *Otinchalar* bu törenlerde dua ederler. Böylece onlar mollalar gibi dini fonksiyonları icra ederler, bundan dolayı onlara "kadın molla" da denilmektedir.

Sosyal münasebetler alanında, gelenekleri ellerinde tutan *Otinchalarla* diğer kadınlar arasında bariz bir fark vardır, ki kadınlar aslında bütünüyle *Otinchaların* kontrolü altında olmuştur. Son zamanlarda bağımsızlığını elde eden Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde sosyo-politik dönüşümlerin başarılmasında *Otinchaların* özel

³⁰ Bennigsen- Lemercier-Quellejay, Stepte Ezan Sesleri, s. 232.

³¹ S. Anissimova, "İz istorii raskreposteniya zhenshin Uzbekistana", (Özbekistan'da Kadınların Özgürleşmesinin Tarihi), Kommunistka, 8, 1927, s. 55.

³² Orta Asya toplumlarında alfabe çalışmalarının 1917 Ekim devriminden hemen sonra başladığı bilinmektedir. 1919 yılında başlayan okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma eğitiminin verilmesi çalışmaları 1940'lı yıllarda başarıyla sonuçlandı, özellikle Özbekistan'da bu soruna 23 Ağustos 1930 yılında nihai son verildi.

³³ A. Smirnova, "Zhenskoe obrazovanie v Uzbekistane", (Özbekistan'da Kadın Eğitimi) Kommunistka, Moscow, 8, 1928, s. 82-83; M. V. Vagabov, age. s. 59.

³⁴ M. A. Bikzhanova, age. s. 45.

³⁵ S. Anissimova, age, s. 56.

bir önemi bulunmaktadır. Bu yeni bağlamda ibadet özgürlüğü kadar dini kimliğin de karakterize edilmesinde onların rollerinin önemi kolaylıkla görülmektedir.

Özbekçe İslami sözlüğe göre³⁶, *Otincha* kelimesi sadece kadınlar için vardır ve küçük yaşta kızlara mektepte Kur'an eğitimi yaptırmak için görevlendirilmiştir. Sözlükte ayrıca, *Otinchanın*, dinsel törenleri yönettiği, güveni yaydığı ve dinsel eğitim için sorumlu olduğu belirtilmektedir. Bu tanımlama Rus Türkistan topraklarındaki çeşitli Müslümanların uyguladıkları İslami yargılama kuruluşlarının varlığını ortaya koymuştur. Bir taraftan, geleneksel ve şeriat tabanlı mahkemeler 14 Haziran 1921 da Türkistan Sovyet Cumhuriyeti³⁷ kararı ile kaldırıldı; diğer taraftan da, 1928 de dini okullar kapatıldı. (bu yıl hücum adı altında şekillenen din karşıtlığı politikaların da tavan yaptığı yıldır)³⁸.

1920'lerin başına kadar ana dini eğitim kuruluşları ilkokullar (mektepler) ve ortaöğretim kurumları (medresler) idi. Öğrenciler genellikle varlıklı çevredendi. Bu öğrenciler ya bey çocukları ya da din görevlilerinin çocukları idi³⁹. Hive ve Hokand Hanlıkları ve Buhara Emirliği zamanında, Çarlık Rusyası tarafından buralar 19. Yüzyılın ikinci yarısında ele geçirilmişti, dini sınıf (hocalar)⁴⁰ emirlerin hizmetinde idi. Bu sınıf imamlar, kadılar, ulemalar vb. gibi birçok Müslüman gruplardan ve ayrıca sufi hoca ve seyyidlerden de meydana gelmişti. Bu Seyyidler Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerdir⁴¹.

Kızlara gelince, (hocaların ya da tüccar ailelerin kızları) yalnızca ilkokullara (mektep) devam edebilirlerdi, ki bu okullar da oldukça azdı. Türkistan'daki eğitim sorununu keşfeden K. Bendrikov'a göre erkeler için 100 tane mektep varken kızlar için yalnızca 2 mektep bulunmaktaydı⁴². Eğitim iki yıldan beş yıla kadar sürerdi ve mektepteki kızların sayısı 10 il 15 arasında değişirdi. Dersler özellikle Kuran okumasının öğretimine ve dini metinler çalışmasına dayanırdı⁴³. Bu eğitimi veren *Otinchalar* yani hocaların hanımları idi. Bunlar yalnızca, kendilerinin Kuran ayetlerinin güzel okuma becerisine sahip olarak, kız öğrencilere ezberden Kuran okutmak ile değil aynı zaman da zikir seremonilerini yönetmekte de önemli rol oynarlardı. Rus ve Sovyet literatüründe bu *Otinchaların* eylemlerinden nerdeyse hiç bahsedilmez. 1926 da sunulan ve Academy of Science'da 1929 da yayımlanan A. L. Troitskaya⁴⁴ tarafından yazılan bir istisna dışında, burada Eski Taşkent'teki kadınlara zikir anlatılmıştır. Aşağıdaki pasajda *Otinchalara* katılma anlatılmıştır.

“Zikir esnasında *Otincha* (الؤن)⁴⁵, Kur'anı ezberleyen biri, yani hafız (Taşkent'te bu kadınlar için kullanılmaz), ayetler okur. Bu kişi çok güzel Kur'an okuduğu düşünülen kişi olup, genelde sesi güzel olanlar arasından seçilir. [...] Ezberden Kura'an ve ilahi okuyan kişi zikir esnasında çığlıkların hızına ve ritmine ayak uydurabilmelidir. Yetenekli *Otincha* bu zikri daha hareketli hale getirebilir. Ben, kör olmasına rağmen çok iyi zikir ritmini yöneten bir *Otincha* hatırlıyorum. Her bir *Otinchanın* kendine özgü ilahi söyleme stili vardır. Bazıları daha çok ezberden okur, bazıları ise uzatarak tıpkı şarkı gibi okur. İlahiler sırasında, elleriyle ağzılarını kapatırlar veya bir taraftan dans ederken sesi daha da gürleştirmek için bir kitap kullanırlar.

Otinchalar artık zikir törenlerine katılmamasına rağmen, sufi kadınların kaybolması nedeniyle (muhtemelen yüzyılın başından bu yana) onlar diğer kadınlar için Kur'an okumaya devam ettiler. Onlar Sovyet otoritelerinin dini faaliyetleri ortadan kaldırmak için yapmış oldukları bütün çabalara rağmen varlıklarını devam ettirdiler.

³⁶ M. A Usmanov, “İslom”, (İslam), Spravochnik, Uzbek Sovet Enciklopedijasi boş Redadakciasi, 3rd edn, Tashkent 1989, s. 223.

³⁷ M. V. Vagabov, age. s. 106.

³⁸ A. Bennigsen and C. Lemerrier-Quellejay, “L'İslam dans les républiques musulmanes soviétiques”, (Sovyet Müslüman Cumhuriyetlerde İslam), s. 144-165, in O. Carre, L'İslam dans le monde aujourd'hui, Paris 1982.

³⁹ A. Kh. Khashimov, Formirovanie novykh semejno-bytovykh otnoshenij u narodov Srednej Azii, (Orta Asya halkları arasında yeni aile ilişkilerinin oluşumu), Dushanbe Ifron, 1972, s. 87.

⁴⁰ Orta Asya Müslümanlarının tamamı Sünni İslamı benimser ve hepsi Hanefi mezhebindedir. Sünni İslamda ruhban sınıfı olmamasına rağmen, Sovyet kaynakları her zaman “Müslüman Din Adamları” tabirini kullanmıştır.

⁴¹ N. Khanykov, Opisanie Bukharskovo khanstva, (Buhara Hanlığı Hakkında), St Petersburg, Isd. tipografii Imperatorskoj Akademi Nauk, 1843, s. 189-193.

⁴² K. E. Bendrikov, Ocherk po istorii narodno obrazovaniya v Turkestane, (Türkistan Halk Eğitimi Üzerine Yazılar), Moscow, Znanie, 1960, M. A. Ayubdzhanova, Zhenskii vopros v Turkestane: 1865-1917, (Türkistan'da Kadın Sorunu), Tashkent 1964, s. 18.

⁴³ V. Nalivkine, M. Nalivkina, Ocherk byta zhenshchin osedlogo tuzemnogo naseleniya Fergany, (Fergana'da Yerleşik Hayatta Kadının Durumu), Tipografija Imperatorskogo Universiteta, Kazan 1886, s. 59-60.

⁴⁴ A. L. Troitskaya, “Zhenskij zikir v starom Tashkente”, (Eski Taşkent'te Kadın ve Zikir), in Sb. muzeja antropologii i etnografii. Vol VII (Leningrad: AN SSSR, 1929), s. 71-99.

⁴⁵ *Otincha* اوتن kelimesi eski Özbekçe (Çağatayca)'den gelmekte olup, göre anlamı “Kadın Okul Öğretmenidir.”

Stalin döneminde Sovyetlerde İslam'a resmi statü kazandırıldı: 1943 yılında O, "Orta Asya Müslümanları Dini Kurulu"⁴⁶ adında bir kurul oluşturdu. Sadece yasal bir dini kurul olarak rolü, inançlı insanlara yardım etmekte. Fakat onun asıl amacı, düzenli uygulamayı garanti etmek ve Sovyetler ve dinsel organizasyonlar tarafından belirlenen dini uygulamalar mevzuatını düzenlemektir⁴⁷. Bu idare, bugün hala her ikisi de var olan iki dinsel eğitim veren kurumu gözetim altında tutmaktaydı: Bunlardan biri Buhara'da Mir-i Arap Medresesi (Orta seviyede), diğeri ise Taşkent'te İmam İsmail el-Buhari Medresesi (alt seviyede) idi.⁴⁸ SSCB'nin hepsinde sadece İslam'ı öğreten kurumlar olarak onlar, yüksek rütbeli din adamları yetiştirmekteydi.⁴⁹ Bu medreseler oldukça seçiciydi ve buralara seçilerek eğitilen kişilere diğeri İslam ülkelerinde SSCB'ni temsil yetkisi verilmekteydi.⁵⁰ Kadınlar bu kurumların dışında tutuldu fakat, *Otinchalar* sayesinde onlar, dinsel yaşamda önemli rol oynayabilmektedirler.

Bu kadınların mümkün olduğunca dini hayatı korumak için çok gizli faaliyetleri oldu. Sovyetler zamanında, bu tür aktiviteler toplumsal katılım yönünde gelişti ve kültürel öğelerin de birleşmesiyle din popüler bir tür oldu. Sovyet kaynakları kaçınılmaz olarak dinin toplum üzerindeki etkisini hafife aldılar. Bu kaynaklar *Otinchaları* dinin gayr-i resmi figürleri olan bir çeşit "*dolandırıcı mollalar*" olarak nitelediler. Fakat gözlemciler onların halk üzerindeki etkileri yüzünden böyle suçlamalara maruz kaldıkları kanaatindedirler⁵¹. Din karşıtı kampanyalarla meşgul olanlar, bu kadınların İslam dininin korunmasında oynamış oldukları önemli rolün günümüzde dahi farkında değillerdir.

5. İSLAM'IN VARLIĞINI DEVAM ETTİRMEDE KADINLARIN ROLÜ

Eski Sovyet Orta Asya Devletleri bağımsız oldukları için artık İslam'a karşı saldırılar olmuyor. Din yasallaştırıldığı ve rehabilite edildiği için, *Otinchalar*, gayr-i resmi mollalarla birlikte saklanmakta oldukları yerlerden çıktılar. Yıllardır dini eğitimden yoksun olanlar, şimdi Kur'an çalışmalarına kendilerini adadılar. Böylece, sonsuza dek kaybolduğu düşünülen bir gelenek bugün yeniden keşfedilmektedir.

Otinchalar, özellikle bu çalışmanın odağı olan Özbek kadınlar, hücum sonrası kuşak tam olarak canlandılar. Onlar 1930'lar ile II. Dünya Savaşı arasında doğmuşlardı, öyle ki bu dönem Orta Asya kadınları için yeni bir çağın başlangıcını işaret etmekteydi. Bu kuşak kadınlar, komünizmin inşası için parti tarafından eğitildi. Dahası onlar bir öncesi kuşaktan tamamen soyutlandı: Bu kadınların Bolşeviklerin bölgeye gelmesiyle ani değişim yaşamış olan anneleri ve büyük anneleri ile aralarında çok az benzerlik bulunmaktadır.

Bu *Otinchalar* devlet okullarında eğitim gördüler. Onların Sovyet sisteminin bir ürünü olduğu gerçeğini kimse inkar edemez. Onların bu sisteme başarılı bir şekilde adapte olduğu doğrudur, fakat onların bu sistemi kabul ettiği anlamına gelmez. Aksine onlar kendi geleneklerini korumak için mücadele etti. Bunların çoğu bugün emekli olmuş ve Sovyet İmparatorluğu'nun sona ermesini kurtuluş olarak görmektedirler. Onların geçmişleri çok çeşitli ve onlar çalışmalarını çok ileriye götürdüler; Onların birçoğu, daha 1930'larda sosyal entegrasyonlarını sağlayan Taşkent Pedagoji Enstitüsünden mezun oldu. Ancak geleneğin sürdürülmesi aslında Orta Asya şehirlerine özgü bir yapının varlığı olan mahalle, gerçekten de toplumsal ritim ile birlikte bireysel hayatın uyum içinde olduğu yerler olan şehirlerin geleneksel bölgeleri oldular.

Mahalleler toplumsal hafızanın meydana geldiği yerlerdir. Hücum sonrası dönemde "*geçmişin izlerinden kurtulmuş*" yeni nesil kadın tipini oluşturmak için, gerçekten de geleneksel değerlere sadık kalınarak mahalle içinde kalınmış ve onanmıştır. Hücum sonrası bu kadın kuşağı, 1917 öncesi genellikle *Otinchalar* olarak bilinen geçmişteki anneleri ve büyük anneleri ile ilişki kurmak istemediler. Daha sonra, kendi kültürel miraslarını koruma bilinci ile, kendi kızlarının en azından dini bilgilerini geliştirme görevini üstlendiler. Böylece onlar geleneğin sürdürülmesinde ve İslam'ın korunmasında önemli rol oynadılar. Sovyet sisteminin etkilediği siyasal ve sosyal dönüşüm bunları bir kenara iterek asla başarılı olamadı fakat aslında ancak kendi prestijini arttırmayı başarabildi. Emirlikler sayesinde elde etmiş oldukları bu statü sayesinde onlar, sadece bu süreçte neler yapabileceklerini görebildiler. Kısacası onlar dini sınıfa aittiler. Onlar bu statülerini mensubu

⁴⁶ G. Kerimov, *Uchenie İslama o Gosudarstvoj Politike*, (İslam'ın Devlet Politikası Doktrini) Moscow 1988, s. 44.

⁴⁷ Aynı yer

⁴⁸ Vincet Monteil, *Sovyet Müslümanları*, Pınar Yayınları, İstanbul 1992, s. 194; Fatma Tombak, "20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, Volume 3/2, 2011, s. 363.

⁴⁹ Jo-Ann Gross, "Resmî ve Resmî Olmayan İslâm Tartışması: Sovyet Orta Asyası'nda Tasavvuf", (çev. Abdurrezzak Tek), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 13, sayı: 1, 2004, s. 282.

⁵⁰ Bak, A. Bennigssen, "La Stratégie islamique du Kremlin" (Kremlin'de İslam Stratejisi), *Politique internationale*, 34, Winter 1986-1987, s. 53-64.

⁵¹ M. Safarov, "Protivodejstvие!", (Muhalefet), *Kommunist Tadzhikistana*, (Komünist Tacikistan) Dushanbe, 23 November 1986, s. 2.

oldukları seyyid, molla, sufi ve hoca vb. ailelerinden miras almışlardı. Sovyet rejimi dine ait bütün unsurları yok etmeye çalışmasına rağmen, onlardan bazıları ayakta kalabildi ve popülerliklerini toplumun gözleri önünde geliştirebildiler. Bugün kesinlikle birçok aile kendi dini geçmişine referans yapmak için bu unsuru kullanır ve bu nedenle bu aileler kökenleri konusunda özel bir ruha sahiptirler. Mesela 1993 yılından bu yana Özbekistan Dini Kurumlar Başkanı Müftü Hacı Muhtar Abdullah, Nakşibendi tarikatı çizgisinden bir aileye mensuptur.

Otinchaların çok farklı bir grubun üyeleri olduğu açıktır. Onlar kutsal kişiler olarak kabul edildiler ve rolleri gereği inancı korumak ve geleneği en iyi şekilde aktarabilmek için bilgiyi ellerinde tuttular. Ama yine de onlar gizli kalmaya zorlandılar ve görevleri yerine getirebilmek için kıt imkanlara sahiptiler. Onların, kurtarabildiği nadir dinsel metinler, İslam'ın geniş ve resmi bir bilgisini elde etmek için onlara yeteri kadar izin vermiyordu. Bunun sebebi şudur ki, onların koruduğu popüler ve geleneksel İslam formu sadece ezber dayanan ve kalben imanın dışında manasını dahi bilmedikleri duaları okumaya dayanmasıydı. Kadınlar için açılan mektepler geleneksel ortamdan mahrum bırakıldığı için, onların yerini kolhoz ya da köylerde geleneksel bölgeler olan mahalleler yer aldılar. Bunların sayıları az olmasına rağmen, kasabaların hemen her yerinde her zaman mutlaka bir *Otincha* vardı. *Otinchaların* en aktif olduğu yerler mahallelerdi. Orta Asya şehirlerinin özgün toplum kurumları, şehirlerin kendine özgü mimari yapıları sayesinde var olabilmiştir⁵². Onların, bir merkezi bulunmaktadır, ki burada ileri gelen yaşlılar konseyinin bulunduğu bir camii yer alır. Bu konsey mollalar tarafından idare ediliyordu ve toplum hayatını idare etmekten sorumluydu. Sovyetler camileri tahrip etti ve bu konseyleri tam olarak ideolojik birer “*mahalle komitelerine*” (mahallinskii komitet) dönüştürdü. Toplum içinde yer alan aile olayları, sosyalist ayin gibi kutlandı, dini nikah yerine “*kızıl nikah*” yapıldı. Ancak dini nikahlar da öyle kolayca kaybolmadı: Onlar evlerde varlığını devam ettirdi, ki bu evlerin bazıları gizli camie dönüştürüldü. Hatta *Otinchalar* mahalle komitelerine katıldılar. Onlara evlilik çağına gelmiş olan kızlarla ilgili, eş seçimi, nişanlanma vb. konularda danışılırdı. Birçok evliliklerde *Otinchalar* eş seçimlerinde önemli rol oynadılar. Aileler düğünlerin düzenlenmesinde aile büyüklerinin görüşlerini almak zorundaydılar. Küçük yaşlarda ve kabile içi evlilikler kadınları küçük duruma düşürdüğü için Sovyetler bu tür evliliklere karşıydı. Görüldüğü kadar şaşırtıcı olan şudur ki, sadece 1986 yılında din karşıtı militanlar Orta Asya toplumlarının geleneklerini (yaşlılar konseyi, kırsal bölge meclislerini, çay evlerini vs.) kadınları bireysel çabalarından daha fazla kullanmaya çalıştılar⁵³.

Bütün bunlara rağmen, 1920'lerde İslam temellerine karşı yapılan tüm saldırılar, toplumun geleneksel örgütlü yapısını yok etmede başarılı olamamıştır.

Otinchaların rolü sadece mahallede kız çocuklarının eğitimiyle sınırlı değildi. Bunun dışında bütün kadınların doğumdan yetişkinliğe kadar eğitimini kapsardı. *Otinchaların* görevi bu kadınlara yaşayan ahlaki kriterleri öğretmektir. Böylece toplum üzerindeki güçlerini ortaya koydular. Onlar toplumdaki sosyal kontrolü sağlamada bir tür egzersizi sağlardı, ki bu büyüklere saygı, karışık evliliklerin reddi, dini uygulamaların gözetilmesi, kutsal yerleri ziyaret etmek, hacı olmak için maddi imkanların temini vb. şeyleri içermektedir. Özellikle geleneksel kültür ile bağlarını kaybetmiş erkek ve kadınlar arasında bu toplumsal denetim bazen etkisiz kalabilmiştir. Ancak bu bireyler arasında suçluluk duygusunun gelişmesinde başarılı olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, *Otinchaların* asıl ve en birinci görevleri arasında Kur'an'ın beş temel emrinin yerine getirilmesinde toplumda öncülük etmesi olmuştur.

1990'lı yıllara kadar Orta Asyalı Müslümanlar arasında Mekke'ye giderek hacı olmak bir hayaldi⁵⁴, bu yüzden Müslümanlar Kırgızistan'ın Oş kentinde bulunan “*Süleyman Tahtı*”nı ziyaret ederler ve hacı olduklarını düşünürlerdi, bu yüzden bugün dahi bu mekân “ikinci Mekke” olarak ziyaret edilmektedir. Bu kutsal mekanlara duyulan derin saygı, tam olarak Arabistan'daki kutsal hac yerine geçmez ama, hala Orta Asya toplumları için çok popüler bir ibadet şeklidir. Bu yerler kutsal kabul edilen azizlerin anısına inşa edilen mezarlardır. Buralar toplumun her kesiminden gelen insanlar tarafından düzenli olarak ziyaret edilmektedir. Ziyaretçilerin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Kısırlığın giderilmesi veya erkek çocuğun olması yada hastalıklardan kurtulma arzusu gibi etmenler buraların ziyaretini etkilemektedir. Kutsal yerlerde yapılan duaların, talep üzere bir miktar para karşılığında Kur'an okuyan, bir molla ya da bir *Otinchanın* yardımı olmadan kabul olmayacağına inanılır. Böylece kadınların kutsal yerlerin ziyaretinde *Otinchaların* önemli rol oynadıkları görülmektedir. Sovyetler Birliğinde İslam ve din karşıtı davaların

⁵² Kamal Rakhimov, “Mahallja, nachalo nachal ...”, (Mahalle, Başlangıç Noktası), Nauka i Religiya, (Bilim ve Din), Cilt. 9, Moscow 1989, s. 28-29.

⁵³ Agitator Tadzhikistana, Dushanbe, 19 Ekim, 1986.

⁵⁴ Izvestija, Moscow, 17 Haziran 1990.

şampiyonu Lucien Klimovitch şunları yazmaktadır: “Çeşitli kadın vaiz ve hatipler arasında dini yasaları koruma ve yorumlamaya yönelik, peygamberleri ve azizleri yüceltme ve yükseltme gayretleri vardır. Onlar kadınlara kutsal yerleri ve mezarları ziyaret etmelerini önerirler; onlar azizler hakkında bir sürü hurafe anlatırlar; onlar iftira atarlar; onlar büyüculüğü ve dini evlilikleri teşvik ederler ve dahası onlar ramazan ayı boyunca oruç tutmayı, akabinde bayram yapmayı ve kurban bayramı gibi kötü alışkanlıkları teşvik ve tavsiye ederler⁵⁵”.

6. ORTA ASYA AİLE YAPISININ KORUNMASINDA KADINLARIN ROLÜ

Sovyetler Birliği'nin üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi de Sovyet toplumundaki bireylerin aileye olan bağlılığını yok etme ve aile kavramından uzaklaştırma projesidir. Bunun temel sebebi de bir insan aile kurduğunda eşine, çocuklarına mal mülk, ev vs. almak istemesi ve bunun neticesinde toplumcu bilinç yerine bencil bilincin bireyin üzerinde hâkim olmasında yatmaktadır. Böylesi bencil bilincin hâkim olduğu topluluktan ise hiçbir zaman çoğulcu komünist toplum ortaya çıkmaz. Bununla hedeflenen nokta toplumdaki bireylerin “ben” merkezli değil, daha çok “biz” merkezli olmasıdır. Rejimin ideolojisine göre insan ilk önce kendi ailesini değil toplumu ve dolayısıyla devleti düşünmeli, ön plana çıkartmalıdır. Ayrıca ailelerin birleşmesiyle aile yapısı içinde hem din, hem örf-adet hayat bulacağından ve dolayısıyla öz kültürün hâkim olduğu bir topluluk oluşacağından aile yapısının sekli ve altyapısı bozulmalıydı.⁵⁶

Müslümanların Sovyet topluluğuna girmelerini önleyen en önemli engel, pederşahi aile biçiminin devamı olmuştur. Zira bu ailenin izlediği gelenekler “arızî” olmayıp, kişinin tüm hayatını etkiler. Küçük aile birlikleri oluşturmak için Komünistlerin giriştikleri gayretler, Sovyetler Birliği içinde yaşayan Müslüman toplumun pederşahi aile yapısını kaybetmesinde etkili olamamıştır.⁵⁷ Tabi bunun en önemli sebebi de toplum içerisinde önemli bir yere sahip olan kadınların gayretleridir.

Abramzom adında bir Sovyet yazarı Issık Göl Kırgız bölgesinde yaşayan bir kolhoz ailesini şöyle tasvir etmektedir: “Komünist Partisi üyesi bir babanın otoritesi altında bulunan dokuz kişidir. Dokuz kişinin içinde sadece iki kişi, baba ve oğul çalışmaktadır.”⁵⁸

Yaşlı erkekler gibi, dini bilgilerinden ve bilgeliklerinden dolayı saygı gösterilen *Otinchalar*, geleneği devam ettirmek ve asimilasyona karşı koyabilmek için büyük mücadele verdiler. Onlar Rusya'nın politik ve kültürel asimilasyonuna asla izin vermediler. Hala milli kimliğin tecessüsü olan geleneksel ailenin bozulmadan ayakta kalması, İslam dininin bütünlüğünün savunulmasına da büyük yardım etti. *Otinchalar*, Entegrasyonizm (Sovyetler Birliğinde milletlerin bir arada yaşamaları fikri)'e şiddetle karşı durdukları sürece, Orta Asya aile yapısının geleneksel özelliklerini korumada önemli rol oynadılar. Halkların birlikte yaşaması, karma evlilikler ve Rus dilinin teşviki için *homo sovieticus** oluşumunu meydana getirmek gerekiyordu. Orta Asya aile yapısı bu ideal Sovyet toplumunun oluşumu karşısında bir engel olarak duruyordu. Bu aile modeli, 70 yıl boyunca “barbar” veya “feodal” suçlamalarla baskı altına alınmış olsa da, sonunda köklerine sadık kalarak ayakta kalmayı başarabildi. Bu her zaman toplum içinde önemli bir birim olmuş ve baba otoritesine karşı baskın güç olmuştur. (Daha önce yerleşik hayat tarzını benimsemiş olsalar bile, özellikle göçebe toplumlardan olan Kazak, Kırgız, Karakalpaklarda şu anda dahi hala görülen klan ve aile yapıları mevcuttur.) Asırlık gelenekleri ortadan kaldırmak için Sovyet otoriteleri tarafından gösterilen çaba, asla başarılı olamadı: Bunlar çok eşlilik, kız çocuklarının küçük yaşlarda mekteplerden alınarak evlendirilmesi, başlık parası (kalim/kalın) uygulaması, Özbekler arasında cinsiyet ayrımcılığı (kadınlar için içkari ve erkekler için taşkari), tüm bu uygulamalar Sovyetlerin saldırılarına rağmen, vazgeçilmeden uygulanmaya devam edildi. Geleneksel yaşam tarzı hiçbir zaman ortadan kaldırılamadı; sadece kendisini Sovyet üst modelinde birleştirmiştir.

Bir taraftan kendi kökenlerinden miras kalan gelenekleri, öte yandan Moskova'nın dayattığı modernitenin eskinin yerini alması, kadınlar arasında parçalanmaya neden oldu. Bu ikilem, kadınlar arasında sosyal münasebetlerde özgürleşmeye neden oldu (ya da en azından öyle gibi göründü) ve özel hayata dair bazı

⁵⁵ Lucien Klimovitch, “Pod chernoj chadroj”, in Nauka i zhizn', Moscow, 1959, s. 59.

⁵⁶ Ali Yıldız Musahan, “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”, İLTED, Erzurum 2015/2, sayı: 44, s. 235.

⁵⁷ Bennigsen- Lemerrier-Quelquejay, Stepte Ezan Sesleri, s. 227.

⁵⁸ Abramzon, Sovetskaya Etnografiya, 1953, No: 3, s. 54.

* Ekim Devrimi ile birlikte Sovyetler Birliği toplumunda görülen yeni insan tipini tanımlamak için kullanılır. Tarif edilen genel özellikleri şunlardır; Çok kitap okur, özel işletmeyi ve liberal ekonominin mantığını kıyasıya eleştirir, kendisi için değil, yurdu ve halkı için çalışır, Kapitalizmin hakim olduğu yerlerdeki insanlar gibi bencil, çıkarıcı ve açgözlü değildir, Sosyalizmi savunur ve komünizm ideali doğrultusunda topluma katkı koymaya çalışır.

kuralları İslam dininden almış olmasına rağmen kadın bu başarıyı komünizm yolunda kazandı. Bu tip çift kişilik hayat sürdürme (parti kadrolarından etkilenilmiş olsa da), otoriteler tarafından hoş karşılanmadı, çünkü onlar bazı zamanlarda dini törenlere katılmak için, devletin ideolojisini savunan komünistlerden zar zor izin alabilmişlerdir, ki bazı gayr-i resmi mollaların komünist parti üyeliği kartı taşımalarından bahsetmeye bile gerek yoktur⁵⁹.

Sovyetler Birliği'nin Rus kadınlarıyla birlikte Orta Asyalı kadınları özgürleştirme politikasını bir model olarak yürürlüğe koyması başarısızlıkla sonuçlandı. Eğer Orta Asyalı kadınlar gerçekten ev dışına çıkabilseydi ve iş gücüne katılabilseydi bu mümkündü. Fakat onlar Sovyet değerlerine hiçbir zaman inanmadılar ve asla aile otoritesini kıramadılar.

7. SONUÇ

Sovyetler zamanında İslam bütün Müslüman toplumların milli kimliği olduğundan, dini kimlik bağımsızlığı da beraberinde getireceği korkusuyla, özellikle bu dini kimlik Sovyet otoriterli tarafından yok edilmeye çalışıldı. 1991'den itibaren yeniden İslamlaşma süreci (aslında perestroykadan itibaren) hızlı bir gelişme gösterdi. Uzun bir süreden beri gizlenen dini faaliyetler nihayet açıkça ifa edilmeye başlandı. Şundan emin olmak gerekir ki, bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri toplum üzerinde dinin önemli rol oynadığını bildiğinden, dini faaliyetlere serbestlik getirdi. Bu alanlardaki değişiklikler birçok gözlemciyi şaşkına çevirdi, ki bunlar hac yapmak için Mekke'ye gitmek; camii inşaatı ve restorasyonu; çeşitli dini kuruluşlar açmak; dini literatürün geliştirilmesi; ezanın Arapça okunması; erkeklerin sakal bırakması ve kadınların başörtüsü takması; İslami usulde nikah ve nişan törenleri vs. uygulamaları içermektedir.

İslam ülkelerinin Orta Asya'ya açılması, bölge dışından gelen çeşitli dini fikir ve düşüncelerin yayılmasına neden oldu. 1991'den bu yana, bazı İslam ülkelerinde – özellikle etkili olanlarda- meydana gelen iktidar mücadelesi buraları da etkilemektedir. Bütün bu İslam dünyasında oluşmuş olan gelenekçiliğe dayalı radikal eğilimlerin Orta Asya'da sahnelenmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.

1992- 1993 yılları arasında kabul edilen anayasalarla din ve vicdan özgürlüğü garanti altına alınmıştı, fakat bölgede bulunan devletlerin hiç biri İslam'ı resmi din olarak tanımamıştır. Ancak, bu yeni devletler laik anayasa kurallarını kabul etmiş olsalar da, İslam dinine doğrudan imalar atfetmektedir. Özellikle, dinin "tarihi kültürün bir unsuru" olarak telakki edilmesi, anlamlı bir uyanış olarak kabul edilmelidir.

Orta Asya devletlerinin liderleri bu uyanışa büyük katkıda bulundular. Bunlar camii inşaatını ve restorasyonunu teşvik ettiler ve yeni açılan dini kurumları finanse ettiler. 1991 yılından itibaren Orta Asya'da kurumsallaştırılan İslam Manevi Kurulları büyük şehirlerde oluşturulan dini kurumları kontrol etmeye başladı. Orta Asya bir kez daha kendi din adamlarını yetiştirmeye başladı.

Dinin uygulayıcılarının oluşturduğu iletişim ağı yeniden inşa olma sürecine girdi. Bu süreçte, 1917'den önce var olan *Otinchaların* yeniden canlandırılması tercih edilmemektedir. Her şeyden önce, şehirlerde eskiden var olan mektepler yeniden restore edilmiş olursa bile, eskiye tekrar dönülmesi düşünülemez. Gerçek olan şudur ki, eskiden mekteplerden medreseye geçişte izlenen eğitim programı artık mevcut değildir. Medreseler yeniden fonksiyonel hale getirilmiş olsalar bile, yeni İslam merkezlerinde Kur'an ezberlemeye yönelik eğitimler camilerde yada bölgesel dini kurumlarda ifa edilmektedir. Bütün Müslümanların kutsal metni Kur'an, sosyal sınıf veya yaşı ne olursa olsun herkes tarafından rahatça öğrenilmektedir. Bu alanda Kur'an kursları son derece başarılıdır. Resmi tatil günleri olan Cumartesi ve Pazar günlerinde müminler bu kurslara akın etmektedirler. Dini eğitimin yeni bir çerçeveye oturtulmuş olması, İslam'ı daha iyi tanıma ve anlamada önemli bir fırsat sağlayacaktır. Buhara ve Taşkent'teki iki medrese ismi bütün Orta Asya'da tamamen farklı rol oynayan kurumdur: Bölgenin en iyi eğitim kurumu olan bu medreselerde eğitim gören ulemalar, diğer İslam ülkelerinden gelen din adamlarıyla kıyaslanamayacak kadar bilgi derinliğine sahiptirler. Bu şaşırtıcı değil, zira bu medreseler son derece seçkin medreselerdir.

Bu medreselerde eğitim sadece erkeklere sunulmaktadır. Yüksek öğretimin sadece erkeklerin meselesi olduğunu düşünen dini otoriteler, kadınların orta düzey bir eğitim almalarının yeterli olacağını ve kadınların yüksek okullara gitmesinin gereksiz olduğunu beyan etmişlerdir. Maverai'n-Nehr Müslüman Din Kurulu bazı kadınların (Otinchalar gibi), İslam merkezlerinde veya camilerde eğitim almalarına ruhsat vermektedir ve hatta Hokand ve Buhara gibi yerlerde yeni kadın medreseleri kurulmuştur. Özbekistan Müslümanları Din Kurulu, genç kızları, ergen kızları ve hatta yetişkin kadınları kontrol etmesi için *Otinchalara* çağrıda

⁵⁹ V. Stabiski and V. Khrustalev, "İli ustav KPSS ili Koran: dvoedushie", **Socialisticheskaja industrija**, Moscow, 12 August 1987, s. 4.

bulunmuştur. Hiç biri erkekler tarafından idare edilmeyen, özellikle kadınlara tahsis edilmiş olan bu medreselerdeki neredeyse bütün *Otinchaların* işi Çağatay Türkçesini ve Kur'ân'ın tefsir esaslarını öğretmek idi, ki onlar Kur'ân'ı ezberletmeye yönelik eğitim disiplinine sahiptiler.⁶⁰

Orta Asya Devletlerinde dinsel durum, Müslüman dünyanın diğer bölgelerinde var olandan tamamen farklıdır. Kesin olan şudur ki, birçok Müslüman ülkede İslamiyet, geleneksel yaşanıyor. Ama Orta Asya'da dünyada benzersiz bir olgu gözlenmektedir: İslamcılık geleneklere düşman olarak algılanan her hangi bir tarzda değildir ya da geçmişe sahip çıkan ve günümüzle kopuşu temsil eden bir olgu değildir, tersine gelenek zincirine bağlı kalmanın bir başka halkası olarak görülmektedir.

KAYNAKLAR

Agitator Tadzhiqistana, Dushanbe, 19 October, 1986.

Aminova, P. K. "Iz istorii raskreposnenija zhenshchin Srednej Azii", Istorija SSSR, 1962, Moscow, 2, pp 114-118.

Anissimova, S. "Iz istorii raskreposnenija zhenshchin Uzbekistana", Kommunistka, 8, 1927, p 55.

Ayubdzhanova, M. "Dva zhenskikh imena", Nauchnye trudy aspirantov, Vyp. 207, Tashkent 1962, pp 263-268.

Ayubdzhanova, M. A. Zhenskii vopros v Turkestane, 1865-1917, Tashkent 1964.

Bendrikov, K. E. Ocherki po istorii narodno obrazovanija v Turkestane, Moscow, Znanie, 1960.

Bennigsen, A. and C. Lemerrier-Quelquejay, "L'Islam dans les républiques musulmanes soviétiques", pp 144-165, in O. Carre, L'Islam dans le monde aujourd'hui, Paris 1982.

Bennigsen, A. "La Stratégie islamique du Kremlin", Politique internationale, 34, Winter 1986-1987, pp 53-64.

Brouxup, M. Basmacılar, (Çev. Y. T. Kırat), ODTÜ, Ankara 1984.

Izvestija, Moscow, 17 Haziran 1990.

Karryeva, R. Ot bespravija k ravenstvu, Tashkent, 1989.

Kerimov, G. Uchenie islama o gosudarstvoj politike (Moscow: Znanie, 1988), p 44.

Khairullaev, M. – Usmanov, M. and N. Ibragimov, Islam i zhenshchiny Vostoka, Tashkent, 1990.

Khanykov, N. Opisanie Bukharskovo khanstva, St Petersburg, Isd. tipografii Imperatorskoj Akademi Nauk 1843.

Khashimov, A. Kh. Formirovanie novykh semejno-bytovykh otnoshenij u narodov Srednej Azii, Dushanbe Ifron, 1972.

Klimovitch, Lucien, "Pod chernoju chadroj", in Nauka i zhizn', Moscow, 1959, p 59.

Mansur, Allahudin, Kur'oni korim uzbekcha izohli tapzima va izohlar muallifi, Tashkent, 1992.

Nadir, Devlet, 1905-1917 Yılları Arasında Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, TKAE, Ankara 1985.

Nalivkine, V. - Nalivikina, M. Ocherk byta zhenshchin osedlogo tuzemnogo naselenija Fergany, Kazan, Tipografija Imperastorskogo Universiteta, 1886.

Nikolaeva, A. "Pervye itogi", Kommunistka, 1927, 8, pp 52-54.

Rakhimov, Kamal, "Mahallja, nachalo nachal ...", Nauka i Religiya, Moscow, 9, 1989, pp 28-29.

Safarov, M. "Protivodejstvie!", Kommunist Tadzhiqistana, Dushanbe, 23 November 1986, p 2.

Smirnova, A. "Zhenskoe obrazovanie v Uzbekistane", Kommunistka, Moscow, 8, 1928, pp 82-83.

Stabiski, V. and V. Khrustalev, "Ili ustav KPSS ili Koran: dvoedushie", Socalisticheskaja industrija, Moscow, 12 August 1987, p 4.

⁶⁰ Allahudin Mansur, **Kur'oni korim uzbekcha izohli tapzima va izohlar muallifi**, (Yazarların Kur'ân-ı Kerim Özbekçe İzahlı Açıklamaları), Tashkent 1992, s. 541.

Troitskaya, A. L. "Zhenskij zikr v starom Tashkente", in Sb. muzeja antropologii i ètnografii. Vol VII , Leningrad AN SSSR, 1929, pp 71-99.

Usmanov, M. A "Islom, Spravochnik", Uzbek sovet ènciklopedijasi boš redadakiasi, 3rd edn, Tashkent 1989, p 223.

Vagabov, M. V. Islam i zheushchina, Moscow 1968.

Yalçinkaya, Alaeddin ve Diğlerleri, Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Yayın No: 1664, Eskişehir 2012.